

TOPONYMIC RESEARCH IN THE AREA OF DEDA

Ștefan-Mihai SEBESI-SÜTÖ

PhD Student, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureș

Abstract: Toponymy, one of the branches of linguistics, has its bases on etymological, historical and geographic resources used to explain the formation and evolution through time of place-names. However, as a science, the study of toponyms also plays a key-role in deciphering an ancient message left by our ancestors, transmitted mostly orally, in order to give us, as descendants, a chance to understand the connection that exists between geographic regions named often after human activities, soil type, nearby flora and fauna or formal human settlements.

Keywords: Toponymy, toponyms, tradition, etymology, history, place-names

I. Necesitatea unei cercetări toponimice în zona comunei Deda

Omul, binecuvântat să-și trăiască întreaga viață alături de o colectivitate, a simțit nevoia să vorbească, să comunice, să numească și să transmită mai departe urmașilor rezultatul acestei continue frământări a cuvintelor, întrucât, o limbă, de la naștere și uneori până la dispariția ei suferă transformări menite, pe de o parte să înnoiască, iar pe de altă parte să îngroape în amintire elementele ce țin de tradiție, de trecut, de strămoși. Din această nevoie a oamenilor de a vorbi, deci implicit a numi, s-a născut dorința de atribuire a numelor de locuri, formându-se astfel *toponimia*, ca ramură integrantă a lingvisticii.

Citându-l pe Vasile Alecsandri, limba română reprezintă un tezaur, „este tezaurul cel mai prețios pe care îl moștenesc copiii de la părinți, depozitul sacru lăsat de generațiile trecute și care merită a fi păstrat cu sfințenie de generațiile care vin. Este cartea de noblețe, testimoniul de naționalitate al unui neam, semnul caracteristic prin care membrii aceleiași familii se reunesc în marea diversitate a popoarelor din lume.” Prin limbă, un popor își găsește individualitatea și statornicia proprie, între celelalte neamuri; prin limbă, omul ajunge să se descopere și să se redescopere pe sine, realizând o punte de legătură între generații. Toponimia este o astfel de punte.

Prin toponimie se constată, așa cum susține Ștefan Vișovan în *Monografia toponimică a Văii Izei* (Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2005), nu doar modalitatea de constituire sau evoluție a comunităților la care de referă, ci și informații deosebit de valoroase în raport cu tendința tot mai actuală a modificărilor ce aparțin de domeniul fonetic, cât și surpriza menținerii în uz a unor cuvinte vechi ce îmbracă totodată însușirile spirituale ale strămoșilor, menținându-le vie amintirea de atâția ani. Astfel, numele de locuri ocupă un loc distinct, realizând legături însemnate între specificul zonal, bogății ale solului și subsolului, arte și meserii practicate în prezent și în trecut.

Cercetarea toponimică desfășurată pe teritoriul comunei Deda are drept câștig apropierea de acea supremă însemnătate de a afla și a ști cine suntem cu adevărat, iar legătura dintre specificul locului și atribuirea numelor localităților aparținând comunei devine evidentă. Urmărind evoluția toponimului Deda, provenit pe filieră slavă de la adjectivul *ded*, bătrân în traducere, putem observa cum rămân drept moștenire a statorniciei slavilor pe melagurile românești numele de locuri, în acest caz, prin atribuirea însușirii de *bătrân*, dedenii se pot mândri cu calitatea de a se număra printre vechii locuitori ai zonei, alături de cei din satele aparținătoare: Pietriș, Filea, respectiv Bistra Mureșului.

Pentru comuna Deda, studiile întreprinse după anul 1908 aveau să ofere adevărate surprize, căci „cercetarea toponimiei atestă în această zonă mulți termeni legați neîndoiește de existența unor antichități preistorice precum denumirea de cetate, cum ar fi Cetatea Mică din Deda, drumuri, precum Drumul lui Traian, care lega castrul de la Brâncovenești cu Deda, și chiar ruinele, încă nedatate cronologic ale cetății din Pietriș.”¹ Explicația etimologică a toponimului *Cetate(a)*, împreună cu derivatele sale, în cazul nostru *Cetățeaua*, *La Cetate*, *După Cetate*, *Cetățeaua*, *Cetatea Mică*, va consta în echivalentul latinesc „civitas, -atis”.

Abundența toponimelor regăsite în împrejurimea localităților aparținătoare comunei, ne conduce mai departe în identificarea acelor nume de locuri ce evocă totodată prin denumirea lor o anumită însușire, specifică zonei de care se leagă. Primul, *Stărninoasa*, face referire la anumite regiuni cu pante deosebit de abrupte, prăpăstioase, regăsit și în alte ținuturi din țara noastră, nu numai în apropierea localității Bistra Mureșului, precum în Banat, Bacău sau Vatra Dornei, înregistrând forme derivate precum *Stărmina*, respectiv *Străminosul* sau *Străminoasa*. Sub aspect dialectal, în apropierea

¹ Cheia Claudia, Buta Ioan, *Deda în spațiu și timp*, Ed. Tipomur, Târgu-Mureș, 2004, p. 19.

comunei s-a conservat numele de *Stărninoasa* sau *Stărn'nosa* în vorbirea populară prin înmuierea consoanei oclusive nazale „n”, ce își găsește originea de la slav. *strūmina* ce se poate traduce prin „loc abrupt”. Un alt toponim identificat, *Bărnătoaia*, sau pronunțat regional prin monoftongarea diftongului „oa” la „o” – *Bărnătoia*, desemnează însușirea lutoasă a locului. Nu în ultimul rând trebuie precizat toponimul *Pleși* regăsit în zona satelor Bistra Mureșului, Filea și Deda. Prin denumirile toponimice *Pleșile Bistrei*, *Pleșile Filii* sau *Pleșile Floricanilor*, având ca și cuvânt de bază termenul *pleș*. Vasile Breban oferă explicația conform căreia “pleș” înseamnă în primul rând “chel”, referitor la om, iar în al doilea rând, făcându-se trimitere la dealuri, munți sau alte forme de relief, “pleș” desemnează un “ținut golaș”, așadar lipsit de vegetație, având, cel mai probabil, drept etimon termenul de origine slavă *Plěš*.

O altă categorie a toponimelor întâlnite pe teritoriul comunei Deda este cea strâns legată fie de abundența tipului de copac aflat în apropierea respectivei zone, fie de aspectul exterior al locului pe care îl denumește. Așadar, dintre formele care s-au conservat de-a lungul vremii se pot aminti: *Mesteceni*, *Frăsâniș*, *Arini*, *Braniște*, *Stânca Gârliei*, *Trăpăraie*, *Coasta Boului*, *Dealul Filei*, *Poieni*, *Valea Bistrei*, *Valea Filei*, *Valea Pietrișului*, *Valea Podului*, *Zăpodea Ursului*, *Zăpodea Cetății* și altele.

Patrimoniul toponimic investigat în zona comunei este, cum era de așteptat, mult mai bogat, însă fiecare toponim, fie că prin el se realizează o legătură cu forma sau aspectul exterior al locului denumit, fie că evocă natura terenului, fie că indică foste sau actuale ocupații ale localnicilor sau vorbesc despre credințe, superstiții și obiceiuri, nu reprezintă altceva decât o modalitate de a înțelege într-o măsură analitică procesul prin care întreaga zestre toponimică a zonei investigate s-a constituit și păstrat în pofida trecerii veacurilor. Toponimia devine astfel o veritabilă punte de legătură între generații, o ramură a lingvisticii care ne aduce mai aproape de a ne cunoaște, în primul rând, pe noi înșine cu adevărat.

II. Mic dicționar toponimic

1. (În) *Arini* – toponim regăsit în zona satului Bistra Mureșului, unul din satele componente ale comunei Deda și care evocă prin numele său natura terenului din localitate și/sau din apropierea localității, denumind zona cea mai bogată în arini din comună. Făcându-se referire la numele unui arbore, se poate cu ușurință constata proveniența termenului din *lat. alpinus*, „nume dat speciilor de arbori sau arbuști din

Genul *Alnus*, familia betulaceelor”(Al. Ciorănescu: D.E.R.); „arbori care cresc pe malurile râurilor de munte și prin pădurile umede de șes”(Academia Română: D.L.R.M.);

2. *Bârnăto(a)ia* – pronunțat regional prin monoftongarea diftongului „oa” la „o” (*Bârnătoia*) desemnează însușirea lutoasă a terenului, însă etimologia sa este incertă. Cu toate acestea, având în vedere natura lutoasă a solului ar putea fi realizată o legătură între toponimul întâlnit în zona comunei Deda și explicațiile lui Iorgu Iordan, lingvist ce afirmă că alte nume de locuri precum *Bârna* din zona Bacăului și *Făgărașului*, *Bârnădel* din *Piatra-Neamț*, *Bârnești* din regiunea *Moinești*, *Bârnova* din zona *Adjudului* și *Iașului* provin din slav. *brn(a)* ce se traduce prin noroi, murdărie sau slav. *brnitsa* înțeles ca teren mlăștinos;

3. *Bistra Mureșului* – denumirea unuia dintre satele ce intră în componența comunei Deda. Se poate argumenta fără nicio urmă de îndoială proveniența sa din numele râului de munte *Bistra* ce își găsește corespondent în adjectivul slav *bâstro*, *bystrŭ* tradus *repede*, respectiv *Mureș*, provenit din numele vechi *Maris*;

4. *Blidăreasa I* și *Blidăreasa II* – toponim derivat din forma *Blidireasa*, des răspândit pe teritoriul țării noastre. Numele își extrage existența din termenul *blidar*, derivat din cuvântul de bază *blid* + suf. *ar*, care conform D.A. înseamnă „olar care face blide”. În același timp, conform *Dicționarului explicativ al limbii române*, putem constata proveniența cuvântului popular *blid* din slav. *bliudu*.

5. *Braniște* – toponim întâlnit în apropierea satului *Bistra Mureșului*. Prin termenul *braniște* se desemnează în primul rând un anumit tip de pădure rară sau o parte a unei păduri cu mulți arbori bătrâni și în care este interzisă tăierea lemnului, iar ca sens secundar prin *braniște* se indică o anumită moșie domnească folosită ca pășune și fâneață (*DEX*); prin termenul ce stă la baza formării acestui toponim întâlnit în comună se desemnează o pădure sau o parte a pădurii în care e interzisă tăierea lemnului deoarece copacii au o vârstă de peste douăzeci și cinci de ani (*DLRM* și *Dicționarul limbii românești*), toate cele trei dicționare indicând ca etimon bg. *braniște*. În opoziție stă opinia exprimată de Al. Ciorănescu în paginile *Dicționarului etimologic român* considerând că în zilele noastre cuvântul se folosește numai cu sensul de pădure în general, pledând pentru sl.*braniște*.

6. *Cetate(a)* – denumire ce intră în componența unor toponime întâlnite atât în satul Deda, *Bistra Mureșului* cât și în localitatea *Pietriș*, cu toate că urmele cetății s-au

pierdut. Explicația etimologică a toponimului „Cetate”, împreună cu derivatele sale, va consta în forma latinească *civitas, -atis*;

7. *Cetatea Mică* – provenit din n. top. *Cetate* la care se adaugă adj. cantitativ *mică*. Vezi mai sus *Cetate(a)*.

8. *Coasta Boului* – denumire conservată în vorbirea curentă a locuitorilor din comuna Deda prin monoftongarea diftongului „oa” la „o” din *Coasta* > *Costa*. Deși nu se referă la partea corpului, sensul folosit pentru a defini acest toponim se înrudește într-o oarecare măsură prin forma unității de relief descrisă, care văzută din depărtare se prezintă asemeni unei coaste, datorită curburii sale la mijloc. Așadar sensul pe care-l primește acest termen, ce intră în componența toponimului descrie totodată forma sau aspectul de curbură al locului, deci a pantei. Termenul *coasta* primește ca etimon lat. *cōsta* (Ciorănescu - *DER*; *DEX*; Scriban - *Dicționarul limbii românești*). Pentru cel de-al doilea termen ce intră în componența toponimului regăsit în comună, se remarcă aceeași limbă de proveniență, latina, dar sub diferite forme precum *bovus* (*DEX*), *bōvum* ca formă populară de la *bōvem* (Ciorănescu: *DER*) și respectiv *bos, bōvis* (Scriban: *Dicționarul limbii românești*);

9. *Dealul Filii* – toponim ce descrie în esență forma sau aspectul exterior al locului, aflat bineînțeles în apropierea satului Filea de unde s-a și format. Referitor la primul termen ce contribuie la formarea toponimului întâlnit în această zonă transilvăneană, *deal(ul)*, formă de relief văzută ca o ridicătură de pământ, primește ca etimon slav. *dělu*;

10. *Deda* – sat după care comuna a primit numele și care își găsește corespondent în adj. slav. *ded*>*bătrân*, prin care se remarcă legătura străveche cu străbunii. Localitatea Deda, reședința comunei cu același nume, comportă așadar în definirea sa urmele strămoșilor, care începând din anul 1393 s-au stabilit pe acest pământ și au reprezentat o forță activă în toate mișcările poporului român de până în zilele noastre. Denumirea localității, de origine slavă, înregistrează felurite forme în decursul anilor din care putem aminti *Déda, Gyédá, Dieda* sau *Dedats* și respectiv *Deda*;

11. *Delniți* – reprezintă un toponim care în vorbirea dialectală a locuitorilor comunei Deda se prezintă sub forma *D'eln'ț*, transformare datorată atât palatalizării consoanei oclusive dentale “d” în “d' ”, cât și înmuierii consoanei oclusive nazale „n” în „n'”. Etimologia termenului rămâne neschimbată, *delniți* provenind din ucr. *dil'nyč'a*, cu toate că se remarcă o anumită mutație dinspre sensul pe care Ion Aurel Candrea, Gheorghe Adamescu sau Teodor Porucic îl identifică și înțelesul său de astăzi. Așadar, deși își

păstrează sensul de spațiu întins, prin toponimul *Delniți* nu se mai tinde spre evocarea zonelor ce presupun aratul, ci mai degrabă delimitarea ținuturilor lăsate de localnici pentru creșterea fânului necesar hrănirii animalelor;

12. *După Cetate* – toponim provenit prin alăturarea prepoziției *după*, ce însoțește de obicei un complement pentru a sugera posteritatea și termenul *Cetate*>*lat. civitas, -atis*;

13. *După Mănăstire* – toponim format prin alăturarea aceleiași prepoziții utilizată cu scopul de a arăta posteritatea și *Mănăstire*> *slav. monastyri*;

14. *Filea* – denumirea celui de-al doilea sat ce intră în componența comunei Deda. Datorită primei atestări documentare din anul 1497 sub denumirea de *Fülehaza* sau *Fylehaza*, face posibilă interpretarea conform căreia numele localității ar proveni din limba maghiară. Cele două cuvinte alăturate, *füle* însemnând *ureche* și respectiv *haza* ce se traduce prin *acasă, casă, patrie* poate face trimitere la poziția localității Deda, față de care este așezat satul Filea, prezentând trăsături asemeni formei urechii. Localitatea înregistrează de asemenea diferite denumiri precum *Pilla* (1733), *Csile* (1750), *Füleház* (1760-1762);

15. *Frăsâniș* - toponim care reflectă prin denumirea sa natura terenului aparținător satului Bistra Mureșului, având un prim sens de fâneață. Prin acest toponim se realizează de asemenea o legătură cu specificul locului, de a fi abundent în *frasin*. Deși este înregistrat în mai multe zone sub diverse derivate, toponimul întâlnit în zona satului Bistra Mureșului comportă același etimon latinesc *fraxinus*, dovedind încă o dată predilecția apartenenței la originea latină a acelor toponimice care se compun din nume ale anumitor specii de plante, arbori, denumiri provenite din regnul vegetal și la care se mai adaugă sufixul specific *-iș*;

16. *Fundături* – toponim întrebuințat în evidențierea aspectului accidentat al solului, provenit din *lat. fündus*;

17. *Gârla Pănțăloii* – datorită existenței unei femei denumită de localnici *Pănțăloia*, cât și locurilor pe care le avea în posesie, unul dintre ele regăsindu-se în apropierea unui pârâu și care formează așa-zisa *gârlă*, locul a fost denumit *Gârla Pănțăloii*. Se remarcă acceptarea limbii bulgare ca limbă de origine a cuvântului, atât în *Dicționarul explicativ al limbii române* cât și în *Dicționarul etimologic român* sau în *Dicționarul limbii românești* întocmit de August Scriban. Așadar, termenul *gârlă* primește ca echivalent *bg. gârlo*.

18. *Lunca Bistrii* – importă în modul său de formare două componente ce nu fac altceva decât să denumească natura terenului aflat în apropierea râului de munte *Bistra*. Etimologic, *lunca* provine din slav. *lonka* sau *laka*, în timp ce denumirea râului de munte *Bistra* își găsește corespondent în adjectivul slav. *bâstro* sau *bystrŭ*;

19. *Mănăstire* – toponim întâlnit în apropierea unei vechi biserici din localitatea Bistra Mureșului provenit din slav. *monastyri* (cf. *DEX*);

20. *Măstășini* – toponim sinonim cu *Mestecăniș* prin care se desemnează existența unei zone ce abundă în mesteacăn, arbore ce are atât scoarța, cât și lemnul alb, cu ramuri flexibile și frunze verzi-cenușii (cf. *DEX*, respectiv *DER*). Sub influența graiului popular din zona comunei Deda, termenul a suferit anumite deviații ale formei, dar nu ale sensului sau etimologiei, cuvântul provenind din lat. *mastichinus*;

21. *Mureș* - denumire ce indică zona din apropierea râului cu același nume. Încă din perioada antichității Mureșul a devenit o cale navigabilă intens folosită atât pentru traficul comercial cât și în scop strategic pentru diferitele armate, fiind menționat de Herodot încă din anul 484 î. Hr. sub denumirea de *Maris*. Referitor la proveniența acestui toponim, Alexandru Graur avea să afirme în *Nume de locuri* faptul că anumite nume de râuri vechi de la noi, de cele mai multe ori latinești, precum *Alutus* (Olt), *Grisia* (Criș) etc. au rămas fără o etimologie, fiind totodată și cazul Mureșului rămânând cunoscut sub numele vechi *Maris*;

22. *Pietriș* - denumire a unuia dintre satele componente ale comunei Deda provenit din lat. *petra*;

23. *Pleşă / Pleși* – toponim întâlnita atât în zona satului Bistra Mureșului, cât și pe teritoriul satele Filea și Deda, presupunând existența unui număr destul de întins a unor regiuni necultivabile, toate adunate la un loc sub numele la plural de *Pleși*, provenite din slav. *plěšŭ*;

24. *Poini (Poieni)* – comuna Deda fiind așezată într-o zonă muntoasă, teritoriul abundă în poienile de diferite mărimi și întinderi, în vorbirea populară s-a conservându-se forma *Poin'i* prin înmuierea consoanei oclusive nazale „n”, termenul provenind din slav. *poljana*;

25. *Râmetea* – nume ce are la bază etimonul magh. *remete* = „pustnic, săhastru, călugăr” (Iorgu Iordan, *Toponimia românească*), ce face totodată referire la calugării retrași în pustietate, oferind locului însușirea de a aparține categoriei toponimice a numelor ce fac referire la credințe, superstiții și obiceiuri;

26. *Stărninoasa* – formă modificată regional prin monoftongarea diftongului „oa” la „o”, conservându-se astfel toponimul *Stărninosa* prin care se face referire la anumite regiuni cu pante deosebit de abrupte, prăpăstioase, regăsit și în alte ținuturi din țara noastră, nu numai în apropierea localității Bistra Mureșului, precum în Banat, Bacău sau Vatra Dornei, înregistrând forme derivate diferite, dar având aceeași origine din slav. *strŭmina* ce se traduce prin „loc abrupt”;

27. *Trăpăraie* – deși forma pe care o primește toponimul este oarecum neobișnuită, după mărturisirile localnicilor, fâneața denumită prin acest toponim era cuprinsă între două sau mai multe pâraie, primind astfel forma *Între Pâraie* și din care va rezulta ulterior în vorbirea populară a localnicilor comunei Deda toponimul *Trăpăraie*, termenul *pârâu* primind ca etimon cuvântul de origine albaneză *përrua* (DEX);

28. *Vale(a)* – lingvistul Iorgu Iordan atestă și totodată exemplifică diversa răspândire a toponimului, fiind des întâlnit pe teritoriul țării. În plus, cercetătorul constată că sensul curent este totodată și cel etimologic, iar Teodor Porucic afirmă în repetate rânduri că prin termenul *vale* se denumește în cel dintâi caz un „loc larg între două înălțimi, teren cu pantă coborâtoare”, apoi „un loc cuprins între două înălțimi, cu talveg și cu fund”(Porucic Teodor - *Lexiconul termenilor entopici din limba română*). Chiar și în DEX se constată atribuirea celor două sensuri cuvântului, astfel prin *vale* înțelegându-se în primul rând „depresiune sau adâncitură de teren alungită, străbătută de o apă curgătoare” și respectiv „regiune de șes situată sub nivelul ținuturilor din jur și udată de o apă curgătoare”. Aceleași sensuri, deși într-o variantă mult mai restrânsă, le indică și Al. Ciorănescu în *DER*, în plus, țintindu-se ca etimon lat. *vallis*.

29. *Valea Bistrii* – prin acest toponim se face totodată referirea la valea așezată de-a lungul râului de munte *Bistra*, vale pe care o bună parte a sătenilor își trăiesc acum existența (lat. *vallis* + slav *bâstro*, *bystrŭ*);

30. *Zăpodea* – termen ce ilustrează sensurile de platou sau vale largă adăpostită de înălțimi, șes puțin scufundat față de regiunea înconjurătoare, conform DEX, nume provenit din slav. *zapodŭ*;

31. *Zăpodia cu Calea* – toponim ce desemnează calea formată de-a lungul unui platou sau vale (slav. *zapodŭ* + lat. *callis*);

32. *Zăpodia cu Podu* – nume ce denumește o regiune puțin scufundată față de formele de relief înconjurătoare, dar văzută asemeni unui pod ce face legătura între aceste denivelări ale terenului, format din slav. *zapodŭ* la care se adaugă slav. *podŭ*;

33. *Zăpodia Cetății* – toponim prin care se face referire la existența unor cetăți construite într-o vale, format prin alăturarea termenului de proveniență slavă *zapoďu* la latinescul *civitas*, *-atis*.

BIBLIOGRAFIE

Surse:

DA: Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1998.

DEI: Ion Aurel Candrea, Gheorghe Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, Ed. Saeculum, București, 2001.

DELR: Alexandru Ciorănescu, *Dicționar etimologic al limbii române*, Ed. Saeculum E.O, București, 2001.

DLR: August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Ed. Institutului de Arte Grafice Presa Bună, Iași, 1939.

Bibliografie critică

Cheia, Buta : Claudia-Iulia Cheia, Ioan Gheorghe Buta, *Deda în spațiu și timp*, Ed. Tipomur, Târgu-Mureș, 2004.

Drăganu: Nicolae Drăganu, *Toponimie și istorie*, Ed. Institutului de Istorie, Cluj, 1928.

Graur: Alexandru Graur, *Nume de locuri*, Ed. Științifică, București, 1971.

Iordan: Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1963.

Sala: Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1999.

Vișovan: Ștefan Vișovan, *Monografia toponimică a Văii Izei*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005.